

Magiska flundror och klonade dinosaurier

Om fiktionens roll i det offentliga samtalet

Malin Ideland

Genetik och genteknik¹ är vetenskaper som berör allmänheten i allra högsta grad. Kunskapen om människan har inte experterna ensamrätt på, det verkar såväl forskare som andra vara överens om. Men det handlar inte om någon lättillgänglig kunskap, vem kan egentligen förstå hur varje liten cell i våra kroppar kan innehålla en två meter lång DNA-sträng? Vem begriper hur det går till när forskare lyckas utröna var genen för bröstcancer sitter? Och vad kan tekniker som kloning egentligen åstadkomma?

Jag intresserar mig för hur massmedia bidrar till förståelsen av och informationen om medicinsk kunskap, hur de gör komplicerade naturvetenskapliga resonemang kulturellt begripliga.² Eftersom massmedierna står för den huvudsakliga informationen om genetik och genteknik fungerar de också som en arena för konstruktionen av en vardagsmoral, här får man ett underlag för sina känslor inför ny bioteknik.

Olika metoder används för att förklara och skapa opinion för en modern medicinsk teknologi. Journalister använder sig flitigt av metaforer som får illustrera och förklara genetikens lagar. Kroppen beskrivs i samhällslika termer: cellerna som fabriker, immunsystemet som ett försvar och generna beläggs med mänskliga egenskaper (Ideland 1997b, Martin 1994). På så vis kan läsaren/tittaren/lyssnaren göra sig en bild av hur det fungerar i vårt innersta. Ett andra sätt att göra genetik och genteknik begriplig, är att i bild beskriva

kroppens processer eller hur klippande och klistrande av gener går till. Bilder är effektiva såväl när det gäller att förklara, som när man vill spela på känslomässiga strängar. Fasansfulla fotografier av genförändrade djur kan till exempel vara utmärkta vapen i kampen mot gentekniken. Ett tredje sätt att kontextualisera biotekniken är att ”ge den ett ansikte”, det vill säga låta en individ representera en hel teknik. Det kan handla om en patient som drabbats av en ärftlig sjukdom alternativt en företrädare för miljö rörelsen som protesterar mot genförändrad mat (Ideland 1998).

Ett fjärde sätt att hantera en komplicerad verklighet är att göra fiktion av den. Antalet filmer som skrämmar eller skämtar med exempelvis genetik, genteknik, organdonation och provrörsbefruktningar hamnar på biorepertoaren i och med att vetenskapen gör allt större framsteg och de nya medicinska teknikerna blir ett allt vanligare debattämne. Såväl populärkulturen som andra medier har betydelse i formandet av människors uppfattningar. Biofilmer fyller, utöver underhållning, minst två funktioner – som samhällspegel och som en källa till information om och förståelse av till exempel genteknik.³ Detta medför att man måste ta hänsyn till vilket budskap som sprids även genom denna kanal.

Biofilm kan jämföras med sägner och sagor från det förindustriella bondesamhället. Då liksom nu fungerar folkloren som kommentar till den kulturella och samhällslika

situationen och bidrar till ett kollektivt medvetande. Den speglar drömmar och hot, och fungerar också många gånger som en ventil för rädslor. I filmens eller sagans värld kan man ställa allvarliga ting på sin spets och på så vis få fiktionens konsumenter att tänka till. Denna artikel behandlar dagens och gårdagens folklöre, vilka kulturella ideal som speglas, vad som är sig likt och vad som har förändrats.

Artikelns främsta syfte är att analysera hur fakta och fiktion interagerar. Biofilmer hänvisar till vetenskapliga rön och nyhetsartiklar till skönlitteratur och biofilmer. Genrerna blandas och det existerar ingen tydlig gräns mellan fakta och fiktion. Charles Briggs och Richard Bauman visar i artikeln "Genre, Intertextuality and Social Power" hur detta "läckande" mellan genrer kan användas i olika syften. Naturligtvis är det inte genrerna i sig som "läcker", utan det är människor, subjekt, som skapar dessa intertextuella relationer mellan genrerna (Briggs & Bauman 1992). Genom att hänvisa till en annan genre, som kan vara en vetenskaplig text lika väl som en fiktiv biofilm, finns möjlighet att antingen ge den egna berättelsen trovärdighet eller sätta in den i ett bekant sammanhang. Detta är ett vanligt grepp i det offentliga samtalet om genetik och genteknik.

Genom att analysera berättelser om modern bioteknik, dels utifrån intertextualitetsbegreppet, dels utifrån ett historiskt perspektiv, vill jag visa på hur massmedier i allmänhet och biofilm i synnerhet bidrar till skapandet av människors vardagsmoral.

Nya auktoriteter

I den gamla folksagan *Gumman som ville bli Gud* berättas om den fattige fiskaren som fångar en magisk flundra, men släpper den i utbyte mot att han och hans hustru får sina önskningar uppfyllda. Hustrun önskar sig först ett nytt hus, men blir efterhand mer och mer hagalen. Hon ber om ett slott och får det,

hon blir både drottning och kejsarinna och får bo i allt vackrare palats. Till slut finns det inget mer på jorden att önska, så fiskaren åkallar den magiska flundran än en gång. När han berättar att hans hustru vill bli Gud och få all makt under solen i sina händer går alla önskningar bokstavligen upp i rök. Slottet brinner upp, fiskarparet står där lika fattiga som förr och flundran visar sig aldrig mer (Liungman 1949:229).

Sagan speglar ett samhälle där Gud ansågs vara den store auktoriteten, hans makt kunde ingen människa dela. Inte heller skulle människorna åtrå denna makt eller försöka utmana den allsmäktige Guden. Temat går igen i många berättelser från den här tiden, bland annat i *Frankenstein* av Mary Shelley (1995). Den unge forskaren Victor Frankenstein försökte föra vetenskapen framåt genom att skapa en människa på konstgjord väg, men hans experiment fick katastrofala följder. Skapelsen saknade själ och därmed också kompetensen att känna empati. Victor Frankenstein tvingades senare betala ett högt pris för att han försökt överlista döden och önskat sig gudomlig makt.

Det var ingen tillfällighet att historien om Frankenstein åter dök upp på bioograferna vintern 1994–95. Regissören Kenneth Branagh menade själv att filmen skulle ses som en kommentar till utvecklingen inom biotekniken (SvD 95-01-13). Idén om att människan inte ska ta sig för mycket makt, även om Gud har ersatts av Naturen, lever kvar i den (post)moderna folkloren. I och med att samhället har förändrats har även auktoriteterna i berättelserna blivit utbytta. De intertextuella strategierna har med andra ord blivit annorlunda. Från att en saga har fungerat som ett moraliskt rättesnöre genom att luta sig mot kristendomens auktoriteter har det skett en förskjutning mot att använda sig av naturvetenskapen, inte minst genetiken, som auktoritet (jfr Foucault 1986). Transformationen speglas också i folkloren. I sa-

gor som *Gumman som ville bli Gud* och *Döden till fadder*.⁴ I den sistnämnda, där en läkare som fått döden som fadder och gåvan att kunna se om en patient ska överleva, är det Gud eller Djävulen som har makten att bestämma över liv och död. I den moderna folkloren har läkare, vetenskapsmän och genetiker på ett sätt fått överta såväl Guds som Djävulens roll. De har makten över livet och ibland framställs de som goda, ibland som onda människor. Synen på läkare, eller vetenskapsmän kan jämföras med synen på magikern. De har kraft att antingen frälsa eller förgöra världen. Beroende på hur de använder sin kunskap kan de representera såväl hot som möjligheter med gentekniken (Douglas 1997:147 ff, Gudmundsson & Ideland 1999). Ofta förekommer båda polerna i filmerna, en ond och en god vetenskapsman som fyller skilda symboliska funktioner i berättelsen.⁵

Jämförelsen mellan vetenskapsmän och Gud – Hin Håle är kanske något grov. Gud och Djävulen fungerade samtidigt som moraliska figurer, och det är tveksamt om vetenskapsmannen kan ses som sådan. Möjligen skulle han kunna jämföras med sagornas klåfingriga människor som vill få gudomlig makt. Djävulen som ond frestare representeras i dagens folklore av pengar och makt, i syfte att uppnå dessa går den vetgirige forskaren för långt. Gud ska jämföras med Naturen, som ses som den stora auktoriteten. Naturen slår i filmens värld alltid tillbaka, gör upp med vetenskapsmännen som försökt styra den och återinför den naturliga ordningen. Det visar sig till exempel i filmen *Jurassic Park* (1993), där en miljonär med vetenskapens hjälp har låtit klonas fram dinosaurier som attraktion till en nöjespark. Följderna blir katastrofala, urtidjuren hör inte hemma i en 1900-talskontext, utan är ett resultat av att människan sökt för mycket makt. Tyrannosaurus Rex och de andra skräcködlorna låter sig inte tämjas och Naturen gör uppror mot människorna, som försökt manipulera den.

Naturens starka ställning i vårt samhälle kan förklaras på många olika sätt. Jämte Gud och vetenskapen är den en tredje auktoritet som kan användas för att ge trovärdighet åt en berättelse. Den har fått stort genomslag och ses som en av de främsta symbolerna för det goda (jfr Gudmundsson & Ideland 1999). Inger Lövkrona pekar på att tolkningen av en berättelse konstitueras i den sociala praktiken där diskurs och erfarenhet möts (Lundgren m.fl. 1996:105 f). Folkloren får olika betydelser beroende på i vilket sammanhang historien berättas. En berättelse om genmanipulation skrämmer på grund av att den idag speglar ett realistiskt scenario, något som faktiskt kan hända. Den skrämmer också eftersom den utmanar en av vår tids heliga ting, nämligen Naturen (Bråkenhielm & Westerlund 1997). I en annan kontext, t.ex. det förindustriella bondesamhället, var det betydligt farligare att utmana de religiösa auktoriteterna. Det är utifrån sitt sammanhang folklore ska tolkas.

Folklore som samhällspegel

Aktualiteter på den vetenskapliga agendan blir intressanta även i fiktiva sammanhang. Om man undersöker biofilmrepertoaren syns tydliga samband med forskningens framsteg. Otaliga filmer där genetik och genteknik på något sätt är inblandade har t.ex. producerats under de senaste åren. Ofta handlar det om kloning, förmodligen på grund av att teknikens möjligheter kittlar vår fantasi. Mycket av fiktionen föregick emellertid genombrottet med kloningen av fåret Dolly, kanske var tanken mer spännande i ett science fiction-perspektiv än i verkligheten. Kloningstekniken skrämmer när dinosaurierna i *Jurassic Park* löper amok, men roar i filmen *I flesta laget* (1996) där huvudpersonen klonar sig själv i fyra exemplar i syfte att hinna få ut mer av livet. Kloningen kan också fungera som en rationell förklaring till att rollfigurer återuppstår i uppföljare, såsom Sigourney Weavers

rollfigur i skräckfilmen *Alien IV. Återuppstoden* (1997) gjorde. Gentekniken har också använts i filmer om smittsamma och dödliga sjukdomar, där makthungriga vetenskapsmän framställt virus på genteknisk väg. I filmen *Species* (1995) lyckas den amerikanska militära forskningen med hjälp av genteknik föda fram en flicka som till hälften är utomjording.

Det är emellertid inte bara gentekniken som har intresserat filmproducenterna. Liknande historier har förekommit i samband med andra tekniker som rört medicin, människor och deras kroppar. Från slutet av 1980-talet finner man exempelvis filmer som *Robocop* (1987) och *Terminator* (1984 och 1991) vilkas tema är kroppsligt datoriserade människor. Robotar med mänskligt utseende och mänskliga egenskaper började framstå som en realitet i och med att forskningen kring artificiell intelligens påbörjades. Filosofen Peter Kemp anser att dessa robotmänniskor emellertid utmanar föreställningen om mänsklighetens oersättlighet. Om man på konstgjord väg kan framställa människoliknande varelser, blir kanske människan i sig överflödigt, hon kan ersättas (Kemp 1991:241 ff). På samma sätt kan man förstå rädslan för exempelvis kloning – i och med att tekniken existerar blir individen, åtminstone i tanken, ersättningsbar.

När den moderna transplantationskirurgin gjorde framsteg intresserade sig även filmvärlden för organdonationer. Frågor om var människans själ sitter och huruvida egenskaper kan följa med organet aktualiserades med filmer som *Mitt svarta jag* (1989) och *Body Parts* (1988). I den sistnämnda filmen får en man en ny hand, transplanterad från en dödsdömd fånge. Handen lever ett eget och våldsamt liv, och den tidigare så beskedlige och kärleksfulle mannen slår sina barn och är nära att strypa sin fru med den nya handen. Mördarens egenskaper har följt med organet.

På samma sätt som i tanken på att man inte bör utmana Gud respektive Naturen finns en

seg struktur i synen på transplanterade organ. Det visar sig t.ex. i folksagan om de tre doktorerna som fick sina organ utbytta. De ville bevisa sin skicklighet för varandra genom att operera bort sin hand, respektive öga och magsäck för att efter en natts sömn sätta tillbaka dem. Olyckan var dock framme och en hund åt upp organen. Men pigan och drängen som var satta att vakta kroppsdelarna fann på råd. De skaffade fram en ny hand från en halshuggen tjuv, ett öga från en katt samt en magsäck från en gris. När läkarna i god tro opererade tillbaka organen på sig själva övertog de också de förra ägarnas egenskaper. Tjuvens hand ville stjäla, kattens öga spana och grisens mage äta allt som kommer i dess väg – inklusive dynga.⁶

Under första halvan av 1990-talet fanns ett stort intresse för spermadonationer, provrörsbefruktningar och surrogatmammor. Detta tema kom bland annat upp i *Junior* (1994), och *Made in America* (1993). Liksom i filmerna om transplantationsteknik och robotmänniskor finns här varningar, denna gång för att manipulera med reproduktionen, inbakade (jfr Lundin 1996b). Inte heller detta är emellertid något nytt. Den gamla folktron innefattade en mängd förbud och förhållningsregler att följa när kvinnor var gravida. Om man inte rättade sig efter dem riskerade barnet att få ett lyte, dvs. bli missbildat, handikappat eller erhålla ”fel” egenskaper, t.ex. tjuvaktighet. I sagans värld blev följderna emellertid långt värre. När en barnlös drottning i ”Kung Lindorm” tog emot hjälp från en trollgumma i sin iver att få en avkomma fick hon rådet att äta två välskalade rödlökar. Men den ena glömde hon att skala, vilket ledde till att hennes förstfödde son hade skepnaden av en lindorm. Därefter födde hon en vacker prins. Lindormen kastades ut från slottet men förvandlades senare i berättelsen till en vanlig människa (Liungman 1949:89 ff).

I dag kan det tyckas som om förbudet att

manipulera med reproduktionen inte är lika starkt som tidigare. Staten tillåter såväl abort som preventivmedel och subventionerar provrörsbefruktningar. Även i det förindustriella bondesamhället förekom emellertid metoder för att påverka reproduktionen, vilket sagan om Kung Lindorm visar prov på. Det utfördes illegala aborter, barnamord och man använde sig av diverse knep för att försöka påverka t.ex. könet eller utseendet på barnet (Lövkrona 1999). Detta var emellertid inte tillåtet enligt lag, staten och kyrkan förbjöd all manipulation med reproduktionen. Fortfarande är Sveriges lagstiftning på området förhållandevis restriktiv, som exempel kan nämnas att man inte tillåter äggdonation, vilket är vanligt i många andra länder. Om man studerar den moderna folkloren finner man även där viss skepsis mot reproduktionsteknologierna. Att vetenskapen *kan* utföra medicinska mirakel betyder emellertid inte att man *bör* göra det. Istället finns en kritik mot den teknik som mer eller mindre blivit vardag inom sjukvården. I filmen *Made in America* utfärdas varning för att ta emot donerad sperma, utan att veta var den kommer ifrån, utan att veta vilket genetiskt arv man för vidare till sina barn. Och i *Junior* överskrids, förutom sättet att producera barn, könsgrensarna och reproduktionsmöjligheterna på ett mer science fictionartat sätt. Med hjälp av genteknik lyckas en man bli gravid och sedan också föda ett barn. Detta ställer naturligtvis till en massa trubbel och biobesökarna får se hur "onaturligt" det är.⁷ Folklore i form av biofilm och folksagor kommenterar och kritiserar ständigt det omgivande samhället och bidrar därmed också till uppfattningen om det.

Att förklara och förstå

Filmerna använder sig också av den reella vetenskapen. Ofta inleds skräckfilmer med ett citat från någon framstående forskare, ett uttalande som ger trovärdighet åt filmens

scenario, och trovärdiga skildringar är som sagt skrämmande. Här använder man sig av en intertextuell strategi, en hänvisning till en annan genre, som på samma gång ger både en trovärdig och en skrämmande effekt.

Nyhetsmedierna använder emellertid i sin tur fiktionens värld för att sätta in rapporter om nya vetenskapliga upptäckter i ett mer begripligt sammanhang. Ett exempel på detta är hur *Sydsvenska Dagbladet* presenterade nyheten om det klonade fåret Dolly på sin förstasida: "Kopierat får ger liv åt mardröm. Nu finns tekniken i verkligheten som Ira Levin använde i sin bok 'Pojkarna från Brasilien'. Där berättas om hur ett antal genetiska kopior av diktatorn Adolf Hitler har tagits fram genom kloning. Forskare i Storbritannien har lyckats återskapa ett får genom att preparera ett obefruktat ägg med celler från ett vuxet får" (SDS 97-02-25).

Även *Expressen* använde sig av fiktion för att introducera samma vetenskapliga nyhet för allmänheten: "Hela tre av mig. Kanske en mardröm för en del. Men för mig själv en perfekt lösning. En som kan göra karriär. En annan som kan vara god far och trevlig man. En tredje som kan vara den perfekte kavaljeren. Det låter som skoj. Men filmen 'I flesta laget' är inte alls långt borta. Det har redan börjat med fårskallen Dolly" (*Expressen* 97-02-27).

Tillsammans med andra fiktioner, som *Jurassic Park* och *Frankenstein*, används dessa berättelser flitigt för att ge komplicerade nyheter en välkänd bakgrund att förstås utifrån. Här är inte syftet att ge ett scenario trovärdighet eller auktoritet, som i fallet med biofilmerna som hänvisar till vetenskapen och folksagorna som lutar sig mot det kristna budskapet, utan att göra forskningsresultaten kulturellt begripliga. Denna skillnad i intertextuella strategier kan analyseras utifrån Paul Ricoeurs resonemang kring förklara och förstå. Han anser att naturvetenskapen ofta har fått komma med förklaringen av världen

medan humaniora har bidragit till förståelsen av den (Ricoeur 1993:39 ff). Med en överföring av begreppen till den massmediala världen kan man lite grovt påstå att fakta i nyhetsmedierna ger förklaringar medan fiktion ger förståelse i olika sammanhang.

Bedömandet av vissa berättelser som fakta och andra som fiktion kan dock vara problematiskt. Donna Haraway anser att både vetenskap och populärkultur kan ses som invecklade vävar av fakta och fiktion. Trots att de kan te sig, och oftast framställs, som varandras motsatser, liknar de varandra i uppbyggnad, språk och hur de kommunicerar med sina läsare. I vissa stunder kan det till och med tyckas som om det är fiktionen som avslöjar den "verkliga naturen", den som beskriver verkligheten på ett mer äkta sätt än naturvetenskapen och dess ställföreträdande berättare i massmedia. Troligen beror det på att biofilmerna ger en större förståelse, en bättre möjlighet för läsaren att ge informationen en plats i medvetandet (Haraway 1989:2; se även Turney 1998:201).

Förklaringen och förståelsen hänger emellertid ihop, de förutsätter varandra. För att kunna hantera informationen behöver människor såväl fakta om genteknik som ett kulturellt sammanhang att sätta in den i. Det är därför som många, journalister och andra, gärna refererar till fiktionen i redogörelsen av forskningsresultat. De använder sig av en intertextuell strategi för att öka förståelsen av sammanhanget. Detta är emellertid något som inte uppskattas av naturvetare som anser att referenserna till filmer som t.ex. *Iflesta laget* och *Jurassic Park* enbart ger fel associationer, och därmed också en felaktig bild av gentekniken. Orsaken till opinionens negativa inställning till gentekniken menar de finns i journalisternas falska berättelser och bör och kan därmed informeras bort. Kanske är det emellertid inte alltid det mest trovärdiga mediet som har störst inverkan på människors uppfattning, det bäst förklarade ger inte

alla gånger den bästa förståelsen. Framförallt är det svårt att koppla abstrakta forskningsresultat till den egna världsbilden, vilket kan vara orsaken till att människor i sitt dagliga tal om genetik snarare talar om *Jurassic Park* än det som naturvetarna skulle föredra. Fiktionen ska inte underskattas i den process som placerat gentekniken, och inte minst kloningen, i var mans medvetande. Därmed har även folklöre en viktig pedagogisk uppgift genom att föra ut forskningsresultat till allmänheten.

Lek eller allvar?

Varför är den allmänna uppfattningen att kloningstekniken är menad att framställa kopior av människor eller utdöda urtdjur? Kan inte folklorens konsumenter skilja mellan fiktion och verklighet? Vilken betydelse har egentligen biofilm respektive sagor i informationen om genetik och genteknik? Handlar det inte bara om en verklighetsflykt, en lek?

Litteraturvetaren Patrick O'Neill anser att presentationen av en berättelse avgör om läsaren ska tolka den som fakta eller fiktion. Inleds den med orden "Det var en gång", vet man att det är en saga, en fiktion, men när man hör orden "Detta är kvällens rubriker", tolkas det direkt som en nyhetssändning och därmed också som fakta (O'Neill 1994:15). Men när en film introduceras med ett citat från en nobelpristagare eller annan framstående forskare "läcker" genrerna och man kan fundera över om det följande scenariot ska tolkas som dikt eller verklighet (jfr Briggs & Bauman 1992). Berättelsens forum har naturligtvis också stor betydelse för tolkningen. Men även här finns en överlappning när journalister exemplifierar en vetenskaplig nyhet med hjälp av skönlitteratur eller biofilm.

Etnologen Lotten Gustafsson menar emellertid att människor rör sig med dubbla medvetanden. Att de, trots att de ger sig in i leken med stor inlevelse, tolkar sin omgivning ut-

ifrån två perspektiv, verklighetens och le-
kens. Gustafsson menar dock att ibland blan-
das medvetandena, gränsen mellan verklig-
het och fiktion suddas ut (Gustafsson 1995:6).
Samma sak anser jag händer med folkloren.
Dess konsumenter kan skilja mellan saga och
realitet. Lika lite som man i det förindustriel-
la bondesamhället verkligen trodde att prin-
sar kunde födas som lindormar, tror männi-
skor idag att män kan föda barn eller fram-
ställa vuxna klonade kopior av sig själva.
Film och saga tolkas utifrån dubbla medve-
tanden. Men ibland grumlas kategorierna och
det fiktiva scenariot framstår som verkligare
än verkligheten själv, eftersom det sätter in
komplicerade vetenskapliga fakta i ett kon-
kret sammanhang.

Denna intertextualitet mellan lek och all-
var ses som sagt som ett problem av många
auktoriteter på respektive område. Lotten
Gustafsson beskriver hur arrangörerna av
Medeltidsveckan i Visby, som hon studerar,
upprörs när deltagare blandar samman leken
med allvaret. På liknande sätt har jag hört
lärare, forskare och medicinjournalister be-
klaga sig över den dåliga kunskap om genetik
och genteknik allmänheten besitter.⁸ De an-
ses inte ha kompetens nog att skilja mellan
myt och verklighet. Jag menar dock att man
måste tolka myterna och deras inblandning i
den folkliga berättelsen om bioteknik som
folkets kritiska kommentar till vad som pågår
inom naturvetenskapen och som en följd av
medieproducenternas intertextuella strategier.

Berättandet av folklöre fungerar också som
en åtskiljande praktik och sprider därmed ett
visst budskap. Genom att definiera ett feno-
men eller tillstånd som onaturligt tillskriver
man samtidigt motsatsen som naturlig. Michel
Foucault har visat hur dessa åtskiljande prak-
tiker har använts i olika sammanhang och
tidsperioder, bland annat i definierandet av
vansinne – och därmed också icke-vansinne
(Foucault 1992).

Även folkloren bidrar i sammanhanget,

den förmedlar en väl definierad syn på vad
som är normalt/naturligt/rätt respektive onor-
malt/onaturligt/fel. Den har därmed en peda-
gogisk funktion, och i det genteknologiska
sammanhanget visar den exempelvis på vad
man får och inte får göra med den ”naturliga”
kroppen eller på vilka de ”normala” könsrol-
lerna är. Den sprider också budskapet att man
bör respektera människans oersätthet, Na-
turens lagar och vare sig klona dinosaurier
eller sig själv. Folkloren bidrar därmed till att
upprätthålla kulturella kategorier som kön,
ras, hur reproduktionen bör gå till och skill-
naden mellan liv och död. Det gör den genom
att utmana kategorierna för att sedan visa på
det rätta sättet att leva.

Synen på kön och könsroller kan få stå som
exempel på detta. I biofilmerna om genetik
och genteknik är vetenskapsmannen så gott
som alltid en man⁹, vilket kanske kan ses som
självklart eftersom det medicinska fältet do-
mineras av män. I de gamla sagorna är det
däremot kvinnor som råder över reproduktio-
nen och kroppen, men i och med professiona-
liseringen av medicinen förflyttades denna
makt från kvinnornas kompetensområde till
männens (Merchant 1994:172).

I den västerländska kulturen har kvinnan
länge ansetts stå närmare naturen än mannen,
som snarare förknippas med kulturen. Man-
nen har också setts som den som utforskar
naturen, och kvinnan har varit den natur som
blivit utforskad (Merchant 1994:17 ff). Den-
na dikotomi återfinns också i den moderna
folkloren. Männens denaturaliserar kulturen
genom genteknik och annan kroppsmanipu-
lation medan kvinnan får stå för det naturliga
och normala som ställer saker och ting till
rätta. I *Jurassic Park* är det en ung kvinna
som sätter stopp för dinosauriernas bärsärka-
gång genom att överlista nöjesparkens data-
system och i *Junior* får en kvinna som föder
barn på ett naturligt sätt visa på den rätta
könsfördelningen (Dofs-Sundin 1995). Även
i sagan om prinsen som föds som en lindorm

är det till slut en ung flicka som ser vem han egentligen är och hjälper honom ut ur sitt kroppsliga fångelse, så att han kan bli en människa.

Sammanfattningsvis kan sägas att verkligheten införlivas i fiktionen och tvärtom. Folklore berättar om genetik och genteknik och utgår ifrån det omgivande samhället. Samtidigt visar den dels på kommentarer om och kritik mot den moderna medicinska tekniken, dels på kulturella ideal med långa traditioner. Den har även en pedagogisk uppgift, och deltar inte minst i definierandet av normalt och onormalt och interagerar med andra berättelser om genetik och genteknik. Därmed hjälper även fiktionen till med att göra ny bioteknik kulturellt hanterbar, och ger en grund för konstruerandet av en vardagsmoral.

Malin Ideland, fil.kand., doktorand
Etnologiska institutionen, Lund

Noter

- 1 Genetik är den vetenskap som studerar arvsmassan hos levande organismer, medan gentekniken syftar till att förändra den. Genetiken används för att lokalisera gener för t.ex. sjukdomar och beteenden, gentekniken innefattar bl.a. tekniker som kloning, genmodifiering av växter och genterapeutisk medicinering.
- 2 Detta är frågor jag arbetar med i mitt avhandlingsprojekt med arbetsnamnet "Från vetenskap till vardag", och utgör en del i det större tvärvetenskapliga projektet, "Genetik, genteknik och vardagsetik", som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond. Delar av denna artikel har tidigare publicerats i antologin "Gene Technology and the Public. An Interdisciplinary Perspective" (Ideland 1997a).
- 3 Jfr Nelkin & Lindee 1995. Om olika mediers funktioner, se även Hannerz 1990.
- 4 Även denna saga är hämtad ur Liungman 1949.
- 5 Även i nyhetsmedierna framställs vetenskapsmännen ibland som goda, andra gånger som onda beroende på sammanhanget. Beskrivs de i samband med nya läkemedel ses de som frälsare, men om det handlar om mer spektakulära försök, som t.ex. att föda fram en mus med ett människoöra på ryggen, jämförs de snarare med Frankenstein. Enskilda forskare utpekade emellertid nästan aldrig, utan det är då en hel yrkeskår som beskrivs negativt.
- 6 Om problematiken kring donatorns egenskaper som följer med donerade organ kan man läsa i t.ex. Sachs 1996, Lundin & Åkesson 1996 och Åkesson 1997. Sagan om de tre doktorerna, som är hämtad från Liungman 1949:263, har också varit föremål för analys i Lundin 1996a.
- 7 För vidare diskussion om *Junior*, se Dofs-Sundin 1995.
- 8 Detta grundar jag bland annat på en paneldebatt vid en vidareutbildning för lärare i Utbildningsradions regi, "Genforskningen idag och dess konsekvenser för liv och samhälle" (Fältdagbok 96-02-03).
- 9 I *Body Parts* är det dock en kvinna.

Källor

- Alien. Återuppstoden*, USA, 1997.
Body Parts, USA, 1988.
Expressen 97-02-27: Kopierad. Ska vi låta vetenskapsmännen kлона människor också? Av: Rikard Björk.
I flesta laget, USA 1996.
Junior, USA, 1994.
Jurassic Park, USA, 1993.
Made in America, USA, 1993.
Mitt svarta jag, USA, 1989.
Robocop, USA, 1987.
Species, USA, 1995.
Svenska Dagbladet 95-01-13: Fritt fall för Frankenstein. Kenneth Branagh tar sig stora friheter med Mary Shelleys roman. Av Jan Söderqvist.
Sydsvenska Dagbladet 97-02-25: Kopierat får ger liv åt mardröm. Av: Thomas Lindroth/TT.
Terminator I, USA, 1984.
Terminator II, USA, 1991.

Litteratur

- Briggs, Charles & Bauman, Richard 1992: Genre, Intertextuality and Social Power. *Journal of Linguistic Anthropology* nr 2.
 Bråkenhielm, Carl Reinhold & Westerlund, Katarina 1997: Worldviews and Genetics. I: Lundin, Susanne & Ideland, Malin (red.): *Gene Technology and the Public. An Interdisciplinary Perspective*. Lund: Nordic Academic Press.

- Dofs-Sundin, Monica 1995: Den födande mannen. Moderskap eller fa(de)rlighet. *Häftan för kritiska studier* nr 4.
- Douglas, Mary 1997 (1966): *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Nya Doxa.
- Foucault, Michel 1986 (1963): *The Birth of the Clinic*. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1992 (1961): *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv förlag.
- Gudmundsson, Magnus & Ideland, Malin 1999: Styr Dolly av stjärnorna? Identitet mellan tro och vetenskap. *Tvårsnitt* nr 1.
- Gustafsson, Lotten 1995: Den förtrollade zonen. Leken som möjlighet och fara under medeltidsveckan i Visby. *Kulturella Perspektiv* nr 2.
- Hannerz, Ulf 1990: Genomsyrade av medier. Kulturer, samhällen och medvetande av idag. I: Hannerz, Ulf (red.): *Medier och Kulturer*. Stockholm: Carlssons.
- Haraway, Donna 1989: *Primate Visions. Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*. New York: Routledge.
- Ideland, Malin 1997a: Understanding Gene Technology through Narratives. I: Lundin, Susanne & Ideland, Malin (red.): *Gene Technology and the Public. An Interdisciplinary Perspective*. Lund: Nordic Academic Press.
- Ideland, Malin 1997b: Kroppssamhället. Om genetikens metaforer. *Kulturella Perspektiv* nr 1.
- Ideland, Malin 1998: *Att skapa en diskurs. Om journalistiska intentioner och konventioner i genteknikdebatten*. Sem.papper, Etnologiska institutionen, Lund (stencil).
- Kemp, Peter 1991: *Det oersättliga. En teknologietik*. Stockholm / Stehag: Symposion.
- Liungman, Waldemar 1949: *Sveriges samtliga folksågor i ord och bild. Del 1*. Stockholm: Lindfors bokförlag.
- Lundgren, Britta, Lövkrona, Inger & Martinsson, Lena 1996: *Åtskilja och förena. Etnologisk forskning om betydelse av kön*. Stockholm: Carlssons.
- Lundin, Susanne 1996a: Människans biologiska reserver. *Samtider, Svenska Dagbladet* 96-10-04.
- Lundin, Susanne 1996b: Makten över kroppen. I: Lundin, Susanne & Åkesson, Lynn (red.): *Kroppens tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lundin, Susanne & Åkesson, Lynn 1996: Creating Life and Exploring Death. *Ethnologia Europea* 26:1.
- Lövkrona, Inger 1999: *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska Media (under utgivning).
- Martin, Emily 1994: *Flexible Bodies. The Role of Immunity in American Culture from the Days of Polio to the Age of AIDS*. Boston: Beacon Press.
- Merchant, Carolyn 1994 (1980): *Naturens död. Kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Nelkin, Dorothy & Lindee M. Susan 1995: *The DNA Mystique. The Gene as a Cultural Icon*. New York: W.H. Freeman and Company.
- O'Neill, Patrick 1994: *Fictions of Discourse: Reading Narrative Theory*. Toronto: Toronto University Press.
- Ricoeur, Paul 1993 (1986): *Från text till handling*. Stockholm / Stehag: Symposion.
- Sachs, Lisbeth 1996: *Sjukdom som ordning. Människan och samhället i gränlandet mellan hälsa och ohälsa*. Stockholm: Gedins.
- Shelley, Mary 1995 (1831): *Frankenstein or the Modern Prometheus*. Köln: Könenmann Verlagsgesellschaft.
- Turney, Jon 1998: *Frankensteins Footsteps. Science, Genetics and Popular Culture*. New Haven/London: Yale University Press.
- Åkesson, Lynn 1997: *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm: Natur och Kultur.

SUMMARY

Magical flounders and cloned dinosaurs

Genetics and gene technology are sciences which affect "ordinary people" in the highest degree. The experts do not have exclusive rights to the knowledge of the human being; scientists and non-scientists appear to agreeing about this. But this is not yet easily accessible knowledge.

Since the mass media represent the major part of the information about genetics and gene technology, they also create an arena for the construction of an every day ethics for these topics. The journalists use different methods to explain and arouse emotions about modern medical technology. And besides, popular culture is significant in the formation of people's opinions.

In this article modern folklore as feature films is compared with legends and fairy tales from pre-industrial society. In both the present and the past folklore functions as a commentary on the contemporary cultural and social situation, contributing to a collective consciousness. Here serious matters, such as genetic

engineering, can be presented in extreme terms, making consumers of fiction stop and think of their everyday moral.

Topical matters on the scientific agenda become interesting in a folkloristic context. If we look at the cinema repertoire of the last few years, we can see clear links with new research. The films often begin with a quotation of a famous scientist, which gives the following scenario credibility. This is what Briggs and Bauman call an intertextual strategy. In the same way journalists use feature films, as for example *Jurassic Park*, to give scientific news, for example cloning, a cultural connection. Facts and fiction interact and the narratives are incorporated to become a part of a larger narrative about what genetics and gene technology really are. Folklore, whether true or not, thereby becomes part of the arena from which people seek inspiration in the construction of an everyday ethic.